

I den videre diskussion om sammenhængen mellem offer og ihukommelse støder man alle kvaliteter til trods alligevel på en lakune i Wendebourgs kompetence. Hun har tidligere i bogen i en diskussion med Wolfgang Simon og hans store bog *Die Messopfertheologie Martin Luther* kritiseret hans forsøg på give plads til en luthersk "messeoffertanke". En sådan hører ikke hjemme i Luthers teologi, for enhver tanke om offeret som central del af nadveren vender rundt på nadverbevægelsen og lader den gå fra menneske til Gud, fremfor omvendt. En offertanke kan kun finde en plads, som en del af den tak, som *følger efter* nadverens gave og alene er den erindrende modtagers rene svar (253). Hvad renhed her betyder, forbliver dog uklart. Simon har tidligere kritiseret Wendebourg for at hænge fast i en "email-forståelse" af kommunikationsforhold ("Worship and Eucharist in Luther Studies", i: *Dialog* 47 (2008)): først en besked den ene vej, derefter en den anden vej. Simon tænker kommunikation mere komplekst og har plads til det menneskelige offer som en del af Guds gave. Derfor kan han lettere få plads til Luthers tale om ihukommelse som takoffer i skriftet "Vermahnung zum Sakrament des Leibes und Blutes Christi" fra 1530. Wendebourg kan alene læse denne sammenkædning af ihukommelse og offer som spændingsfyldte udsagn forårsaget af den konkrete "sjælesørgeriske situation" (163). Hun forsøger på den baggrund at kritisere Simon for at overse handlingsretningen, men Simons mere sofistikerede kommunikationsforståelse, som i virkeligheden understøtter Luthers forståelse af det salige bytte, lader ham alligevel beholde sit tag i den lange ende.

Ikke underligt finder Wendebourg den lutherske nadverforståelse klare og mest trofast videreformidlet hos Melanchthon, på hvis dødsdag forordet også er forfattet. Han undgår nemlig i modsætning til Luther at komme med lejlighedsvis udsagn, der synes at kollidere med grundopfattelsen. Bogens anliggende afslører sig derfor til slut som et bidrag til etableringen af en ensartet reformatisk Wittenbergteologi. Meget kunne tale for i stedet at se Wittenbergteologien som et cluster af variationsmuligheder inden for samme ramme.

Bo Kristian Holm

Friedrich Schleiermacher

Filosofi, teologi, pædagogik. Udvalgte tekster. Oversat og udgivet af Peter Grove i samarbejde med Anders Moe Rasmussen og Peter Widmann. Aarhus: Forlaget Philosophia 2010. 430 s. Kr. 399.

Schleiermacher blir ofte omtalt som den moderne teologiens grunnlegger. Han fikk stjernestatus allerede i sin egen tid og ble feiret som en av tidens ledende ånder, da han besøkte København i 1833. Likevel har han senere hen spilt en svært beskjeden rolle i dansk (og norsk) teologi, og nær sagt ingen ting av ham har foreligget på dansk. Det siste har Peder Grove vil-

let råde bot på med dette omfangsrike utvalget av Schleiermacher-tekster i dansk oversettelse. Oversettelsen, innledningen og kommentarene i fotnotene er i det alt vesentligste Groves verk, men Anders Moe Rasmussen og Peter Widmann har kontrollert teksten underveis og kommet med forslag til forbedringer og endringer.

Grove innleder med et utdrag fra Andre og Femte tale i Schleiermachers mest berømte bok, ungdomsverket *Om Religionen*. Resten av tekstutvalget henter han fra Schleiermachers senere forfatterskap. Tekstene er samlet i seks avdelinger: Dialektikk – Filosofisk etikk – Den kristne tro – Om kunstbegrepet – Hermeneutikk – Pedagogikk. Bortsett fra innledningen til andreutgaven av Schleiermachers fremstilling av Den kristne tro, er tekstene hentet fra den upubliserte eller posthumt publiserte delen av forfatterskapet.

Avdelingen om dialektikk består av innledningen til en ikke offentliggjort fremstilling Schleiermacher laget i forbindelse med forelesningene i 1814-1815, samt notater til forelesningene i 1822. Til avdelingen om filosofisk etikk har Grove valgt en tekst som Schleiermacher utarbeidet i forbindelse med forelesninger i 1812-13. Kunstbegrepet er representert med en avhandling som ble holdt som foredrag for Vitenskapsakademiet i Berlin i 1831 og 1832, og utgitt posthumt, mens hermeneutikken er representert med et forelesningsmanuskript fra 1809-1810. Når det gjelder Schleiermachers pedagogikk, har Grove funnet den mest representative teksten i et nylig funnet forelesningsreferat. Det er altså ikke forfatteren, men tenkeren Schleiermacher som står i fokus for tekstutvalget, og Grove har valgt de tekstene han mener gir det beste bildet av Schleiermachers tenkning på de forskjellige områdene. Det er også et signifikant uttrykk for Groves profilering av Schleiermacher at det ikke er funnet plass til en eneste av Schleiermachers prekener i dette utvalget.

At vi nå – endelig – har fått et utvalg sentrale tekster av Schleiermacher på dansk, er selvfølgelig en begivenhet. Det kan vi bare takke og bukke for også i Norge og (får vi tro) i Sverige. Men vil utvalget også bidra til å øke Schleiermachers innflytelse i dansk, eventuelt skandinavisk teologi? Grove håper nok på det, men jeg er i tvil. Jeg betivler selvfølgelig ikke at Schleiermacher fortsatt kan ha mye å tilføre vår tids teologi, jeg er bare ikke overbevist om at dette tekstutvalget gir oss den riktige nøkkelen til hans teologiske betydning i dag. Tekstutvalget viser oss først og fremst Schleiermacher som romantisk systemtenker. Det er Schleiermachers filosofisk-teologiske system som står i fokus, med hovedvekten på det filosofiske. Historisk sett er dette selvfølgelig interessant, men samtidig er det vel nettopp Schleiermachers forsøk på å tenke det hele som virker foreldet i dag, og som gjorde at han ganske raskt etter sin død mistet betydning i Danmark og Norge. Dagens filosofer vil ikke stille Schleiermacher i den aller første rekken av tyske filosofer fra det attende og nittende århundre, og tekstutvalget forklarer i liten grad hva det er som gjør Schleiermacher til den moderne teologiens grunnlegger. Er det ikke litt paradoksalt at den moderne teologiens grunnlegger

har hatt en så forsvinnende liten betydning for moderne, skandinavisk teologi? For meg ville det i alle fall vært interessant om en så kyndig Schleiermacher-kjenner som Peter Grove hadde drøftet dette forholdet litt nærmere.

Groves innledning bidrar dessuten ikke mye til å gjøre Schleiermacher mer tilgjengelig for interesserte lesere i dag. Faglig sett er den selvfølgelig god nok, men den stupet rett inn tysk filosofi på en måte som også krever et betydelig mål av forhåndskunnskap, og den bereder i liten grad vei for nye lesere inn i Schleiermachers tenkning. Også oversettelsen er for meg å se pålitelig og sakssvarende nok, men ligger tett opp til Schleiermachers 1800-talls tysk. I seg selv er dette selvfølgelig ingen innvending. Det er tvert imot en fortjeneste, fordi boken dermed også blir svært nyttig for den som først og fremst vil arbeide med den tyske grunnteksten.

Svein Aage Christoffersen

Joachim Weinhard (red.):

Albrecht Ritschls Briefwechsel mit Adolf von Harnack 1875-1889. Tübingen: Mohr Siebeck 2010. XII + 502 s. € 99.

Dette bind gjør for første gang brevvekslingen mellom de to betydeligste protestantiske teologer i anden halvdel af 19. århundrede tilgjengelig (129-452). For så vidt begge bidrager jævnbyrdigt, er titlen misvisende. Man får en vis forklaring på den i indledningen (1-127), der skal begrunde tesen, "dass die Ritschlschule sich in divergierender Weise entlang der Bruchlinie zwischen Rationalismus und Supranaturalismus entwickelte" (4), hvor Ritschl skal repræsentere supranaturalismen (20-61) og Harnack rationalismen (jf. især 112). Han var dermed angivelig medskyldig i, at de dialektiske teologer "in Ritschl den Inbegriff des liberalen Theologen sahen, der er gerade nicht war" (4). Til grund for denne problemstilling ligger en diskutabel læsning af Ritschls reaktion på den anmeldelse af hans *Unterricht in der christlichen Religion* (1886³), Harnack udarbejder mod slutningen af brevvekslingen, nemlig som udtryk for en dyb modsætning mellem lærer og elev (2f). Udgiveren sætter sig mellem to stole: Hans tekst, betragtet som det, den skal være: indledning til en edition, begår den fejl at ville foregribe tolkningen af det, der udgives. Således tenderer den mod at blive til monografi, hvad den alligevel ikke er dybtgående nok til. Derimod er kommentarerne til de enkelte breve samt appendikset med andre dokumenter og fortegnelser (453-488) yderst nyttige.

Brevvekslingen belyser særlig forfatterens nære indbyrdes forhold, deres arbejder og Ritschlskolens udvikling. Ritschls dogmehistoriske og dogmatiske hovedværker er Harnacks vigtigste teologiske inspiration (jf. 415, 358, 133). Indflydelsen går også den modsatte vej: Ved første omarbejdelse af *Unterricht* retter Ritschl sig "fast ausnahmslos" efter Harnacks kommentarer (290). Der er mange udtryk for gensidig fortrolighed (jf. 313, 393-395).